

NA EEN JAAR STAYTUNED.NU

Peter Ouwerkerk

Op zaterdag 7 mei 2022 ging, na ruim twee jaar voorbereiding, StayTuned.nu van start. De bedenker en initiatiefnemer van StayTuned (zie kader op pagina 4), tevens schrijver van dit artikel, wachtte op deze zaterdag samen met zijn mede-organisator Jeroen Koopman gespannen in een voorzichtig ochtendzonnetje bij de Laurenskerk in Rotterdam de eerste negen tieners op. Onder leiding van Ben van Oosten en Laurensorganist Hayo Boerema kregen zij een dag lang de kans op het 'grootste orgel van Nederland', en 's middags in de Grote Kerk van Den Haag te spelen.

Inmiddels zijn we een jaar en een drietal StayTuned-activiteiten verder. In dat jaar bespeelden de jonge organisten, naast de orgels in Rotterdam en Den Haag, ook de instrumenten in de Bavokerk en de Philharmonie in Haarlem (oktober 2022) en de Domkerk en Nicolaikerkerk in Utrecht (januari 2023). Rond het verschijnen van dit nummer staat een speeldag in de Servaas- en Onze Lieve Vrouwebasiliek in Maastricht op het programma.

In totaal zijn tijdens de eerste drie bijeenkomsten 21 tieners in aanraking gekomen met StayTuned.nu, waarbij een gestaag stijgende lijn zichtbaar is: van negen tieners in Rotterdam, twaalf in

Haarlem tot dertien in Utrecht. Vijf deelnemers bezochten twee, en vier tieners bezochten alle drie bijeenkomsten. De ervaringen van de tieners zijn steeds gepeild, en de opmerkingen op de evaluatieformulieren zijn vrijwel zonder uitzondering bijzonder enthousiast. De betrokken coaches/docenten, naast Van Oosten en Boerema inmiddels ook Anton Pauw, Bert den Hertog, Jan Hage en Ko Zwanenburg (in Maastricht zijn Hans Leenders en Marcel Verheggen de gastheren), vonden hun betrokkenheid bij het project zonder uitzondering van grote waarde.

Eerste StayTuned-dag in de Laurenskerk van Rotterdam op 7 mei 2022 met docent Ben van Oosten. Foto: StayTuned.nu / Albert Allema

StayTuned.nu

StayTuned.nu is een project dat in coronatijd werd uitgedacht door organist Peter Ouwerkerk. Ervaringen als leider van het Haarlemse Orgelfestival en ook als beleidsmedewerker op het gebied van kerkmuziek in opdracht van de landelijke Protestantse Kerk in Nederland (PKN), leidden bij hem tot toenemende zorgen over de toekomst van het orgel. Steeds meer kerken sluiten de deuren, en waar nog kerkdiensten zijn wordt het orgel almaar minder gebruikt. De PKN voelt zich niet verantwoordelijk voor het orgelbeleid in de Nederlandse kerken. Nederland staat echter vol met waardevolle instrumenten in meestal uitstekende conditie. Wie bespeelt over vijftien, twintig jaar deze instrumenten nog? Orgelvakopleidingen trekken minder Nederlandse studenten, en buitenlandse orgelstudenten keren na afstuderen veelal huiswaarts. Het aantal aanmeldingen van Nederlandse organisten aan de conservatoria, maar ook voor de Zomeracademie van het Haarlemse Orgelfestival neemt zorgwekkend af. Ergens in de keten gaat dus iets mis: er lekt orgeltalent weg.

In gesprekken met collega's werden de zorgen van Ouwerkerk bevestigd: vrijwel alle orgeldocenten zien leerlingen rond hun dertiende of veertiende levensjaar stoppen met orgelspelen. Midden in de puberteit dus, waarin school, andere hobby's

en sociale contacten steeds belangrijker worden. Vooral de geïsoleerdheid van de hobby lijkt dat lek aan orgeltalent te veroorzaken.

Hoe voorkom je die uitval? De gedachte achter StayTuned is dat, als het lukt pubers *met elkaar* hun hobby te laten uitoefenen, het makkelijker voor ze is het vol te houden. Ze zijn dan niet meer de enigen in hun nabije omgeving die orgel spelen; er zijn leeftijdgenoten met wie ze hun passie kunnen delen.

Peter Ouwerkerk richtte in april 2021 de Stichting StayTuned op, waarmee hij zijn ideeën kon concretiseren. Hij vergaarde succesvol subsidies en samen met Jeroen Koopman en gesteund door een brede adviescommissie van professionele organisten en pedagogen uit diverse hoeken van de orgelwereld lukte het zijn idee te realiseren. Het prijzengeld van € 15.000 van de in juli 2021 aan Ouwerkerk toegekende Hogenbijl Muziekprijs, waarvoor de plannen voor StayTuned een belangrijke aanleiding vormden, werd in het project geïnvesteerd. Inmiddels worden vier bijeenkomsten per jaar (waaronder een meerdaagse) georganiseerd waarbij jonge organisten tussen ongeveer 12 en 18 jaar elkaar ontmoeten en in een vriendschappelijke sfeer de kans krijgen op de mooiste orgels van Nederland te spelen.

Website: www.staytuned.nu

Bevindingen

Hoewel het na slechts drie bijeenkomsten vroeg is om al gefundeerde conclusies te trekken, zijn wel patronen te herkennen die ik graag met de lezer wil delen. Ook voor ons als organisatoren is StayTuned een leerschool, en de bevindingen willen we niet voor onszelf houden.

Elke bijeenkomst wordt grondig geëvalueerd, wat al tot aanpassingen van het concept leidde. Om een voorbeeld te geven: wat is de ideale groepsgrootte om goed te kunnen werken? En als je de groep opdeelt, hoe deel je de tieners in? Veel jaren les betekent niet per se dat een leerling bij de groep met gevorderden zal gedijen; een talentvolle deelnemer met anderhalf jaar les kan al veel verder zijn. Het is overigens boeiend nu al te zien hoe sommige spelers zich in de maanden tussen de bijeenkomsten ontwikkelden, zowel muzikaal als persoonlijk. Ook die observaties helpen bij het maken van een groepsindeling, en tegelijkertijd beschouwen we ze ook al, voorzichtig, als een eerste positieve indicatie van de impact van StayTuned.

Speelniveau

Opvallend (en jammer) is dat zich tot op heden nog geen meisjes hebben opgegeven voor StayTuned.nu. Blijkbaar is orgelspelen een 'jongensding'. Daarbij zijn de meeste deelnemers afkomstig van de zogenaamde *bible belt*. In deze regio's is orgelspelen als hobby nog gebruikelijk en veel voorkomend – gelukkig maar! In reformatische kring lijken vooral mannen als rolmodellen te fungeren, ook voor orgelspelen. Is het misschien lastig voor meiden om zich met deze mannelijke organisten te identificeren?¹

Ook viel vanaf de eerste bijeenkomst in mei 2022 op dat het speelniveau van de deelnemende jongens zeer divers is. Die diversiteit is tegelijk de kracht van StayTuned: beginnende orgelleerlingen horen leeftijdgenoten spelen die al verder zijn, wat een enorme stimulans kan zijn de orgelstudie nog meer gemotiveerd ter hand te nemen. Zeker als je vervolgens de stukken die je op les hebt geleerd, kunt voorspelen op een mooi orgel.

Deze, en ook andere observaties tijdens de eerste StayTuned-dagen leidden in de adviescommissie inmiddels al wel tot indringende discussies over de staat van het orgelgespeven in Nederland, en met name de al jaren zorgwekkend teruglopende aanwas van jonge orgelleerlingen. Het is voor het slagen van projecten als StayTuned, maar feitelijk voor de toekomst van de orgelcultuur in het algemeen, immers van groot belang dat er een blijvende instroom van jonge orgelspelers is. Heeft het Nederlandse orgelonderwijs misschien een impuls nodig, en hoe kan StayTuned.nu daarbij, binnen haar doelstellingen, een rol spelen?

Orgelkids: geen nieuwe orgelleerlingen

StayTuned.nu is bedoeld voor jonge organisten tussen circa 12 en 18 jaar. Het aantal orgelleerlingen dat rond hun twaalfde verjaardag al een paar jaar degelijk orgelgespeven heeft gehad, daarbij ook algemeen muzikaal gevormd is en zowel technisch als muzikaal haalbare stukken speelt, lijkt de laatste decennia te zijn afgenomen. Nogmaals, drie bijeenkomsten is een te geringe basis om conclusies te trekken, maar vooralsnog bevestigen onze observaties tijdens de drie StayTuned-dagen dit beeld. Wat is er aan de hand?

Laten we eerst iets uitzoemen. Dan zien we dat de laatste vijftien jaar in Nederland vrijwel alle muziekscholen zijn wegbezuinigd, en dat op de basisscholen muziekonderwijs naar de marge is verschoven. Het muziekmaken als mogelijke hobby is zo ten opzichte van bijvoorbeeld sport op zorgwekkend grote achterstand gekomen. De trieste gevolgen van die vijftien jaar kaalslag laten zich nu volop zien, bijvoorbeeld in de teruglopende aanwas van Nederlandse studenten op de conservatoria en zelfs ook al bij de samenstelling van de Ne-

StayTuned-dag in de Nicolaïkerk van Utrecht op 4 januari 2023 met docent Ko Zwanenburg. Foto: StayTuned.nu / Albert Allema

derlandse professionele orkesten.

Richten we de focus vervolgens weer op het orgel, dan zien we dat jonge kinderen steeds minder vaak opgroeien met de kerk, en dus ook minder vaak überhaupt in aanraking met het orgel komen. Zelfs als kerkgang nog wel gebruikelijk is, verdwijnt het orgel meer en meer naar de achtergrond, ten bate van piano, band en YouTube.

Ons instrument wordt dus door ontwikkelingen van de laatste decennia dubbel geraakt. Met dit in het achterhoofd presenteerde Lydia Vroegindewij in 2009 haar initiatief Orgelkids.nl en het Doe-orgel. Dit project was een antwoord op de kerkverlating: “Als de kinderen niet meer in de kerk het orgel leren kennen, dan zorgen we er met het Doe-orgel voor dat dat op de basisschool gebeurt.”

Het idee achter Orgelkids.nl is even doordacht als eenvoudig. Door middel van uitgewerkte lessen rondom het Doe-orgel, afgesloten met een excursie naar een orgel in een kerk in de buurt, maken kinderen vanaf zo'n 10 jaar soms voor het eerst in hun leven kennis met het instrument. In het inmiddels bijna vijftienjarig bestaan heeft het project vele kinderen bereikt, en het initiatief verspreidde zich, inmiddels uitgebreid met allerlei andere educatieve leermiddelen, wereldwijd. Volkomen terecht heeft Orgelkids.nl in 2022 een erfgoedprijs gekregen van de Europese Future for Religious Heritage.

Ondanks het grote succes van Orgelkids.nl is deze vraag wel gerechtvaardigd: hoeveel kinderen die in de klas een Doe-orgel hebben gebouwd en de orgelexcursie hebben meegemaakt, gaan *zelf* orgelspelen? Navraag bij orgel-docenten leert dat projecten als Orgelkids, en ook kinder-theatervoorstellingen met orgel en andere initiatieven, eigenlijk vrijwel nooit leiden tot nieuwe orgelleerlingen.

Op het eerste gezicht is dat merkwaardig en teleurstellend. Het is overigens wel belangrijk te vermelden dat het ook niet de doelstel-

ling van Orgelkids.nl is dat kinderen zelf gaan orgelspelen. Op de website is de missie veel breder geformuleerd:

Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst. Dus dat is het doel van deze website vol informatie en inspiratie: ervoor zorgen dat ook in de toekomst mensen kunnen genieten van orgels en orgelmusiek.

Dat laat onverlet dat onze vraag relevant blijft: hoe komt het dat initiatieven zoals Orgelkids geen nieuwe orgelleerlingen opleveren?

De cruciale achtste verjaardag

Voor het januarinummer 2019 van *Het Orgel* schreef ik een artikel, ‘Toekomst voor de orgelcultuur’, waarin ik ditzelfde thema al aan de orde stelde: hoe kunnen we de aanwas van jonge organisten vergroten? In het genoemde artikel schreef ik:

Tegelijkertijd beseffen we [de organisatoren van de ‘Orgeldag for Kids’ tijdens het Haarlemse Orgelfestival in 2018] dat op de leeftijd van dertien jaar een cruciale fase in het leven van het kind al achter de rug is. Als op die leeftijd nog geen muzikale interesse is gewekt, is de kans zeer klein dat het alsnog zal gaan gebeuren.

Later ontdekte ik dat de leeftijd van dertien die ik toen noemde, veel te optimistisch is. Albert LeBlanc, emeritus-hoogleraar aan Michigan State University, presenteerde in 1991 tijdens een symposium in Oregon een paper waarin hij verslag doet van zijn literatuurstudie naar dit onderwerp. Hij trok de conclusie dat een kind tussen het vierde en zevende levensjaar nog een ‘open oor’ (‘open earedness’)

heeft voor alle muzieksoorten, maar dat na het zevende levensjaar die openheid afneemt. Rond de achtste verjaardag zijn de muzikale voorkeuren 'geprogrammeerd' (enkele door hem geciteerde auteurs stellen die leeftijd op negen jaar), en is daar weinig meer aan te veranderen. Pas aan het begin van de adolescentie neemt de ontvankelijkheid voor nieuwe muzieksoorten weer iets toe.²

Deze studie trok meteen mijn aandacht en ik wilde er meer van weten. Dit is immers essentiële informatie als we een nieuwe generatie organisten willen laten ontstaan. Het bleek dat ook andere studies LeBlancs constatering volgen, met hooguit af en toe een leeftijdsruimte naar boven van maximaal anderhalf jaar.³

Een eigen klein en eenvoudig onderzoekje onder circa honderdvijftig orkestmusici lijkt LeBlancs conclusie eveneens te bevestigen. Ik vroeg dit voorjaar, gedurende de passieperiode, het woord tijdens een viertal repetities van verschillende orkesten en vroeg de musici hoe oud ze waren toen ze begonnen met muziek maken. Vervolgens telde ik af van 12 tot 5 jaar. De uitslag liet geen ruimte voor twijfel: bij zo goed als iedereen bleek dat moment tussen het vijfde en zevende levensjaar te zijn geweest. Een enkeling was iets ouder, maar dan was al wel (ruim) voor de achtste verjaardag een muzikale basis gelegd, bijvoorbeeld in een kinderkoor of tijdens algemene muzikale vorming. Dit gegeven geldt niet alleen voor musici; ook bij andere kunstbeoefenaars en met name topsporters is een start voor het achtste levensjaar wezenlijk voor een langdurige en bevredigende carrière.

Is dit het antwoord op de vraag waarom Orgelkids.nl nauwelijks tot geen nieuwe orgelspelers oplevert? Het Doe-orgel is gericht op lessen aan de midden- en vooral bovenbouw van de basisschool, met andere woorden: de leeftijdscategorie van 9 à 10 tot 12 jaar; jongere kinderen zijn motorisch nog nauwelijks in staat het Doe-orgel in elkaar te zetten. Uit de conclusies van de hierboven genoemde onderzoeken moet worden afgeleid dat we in die leeftijdscategorie te laat zijn.

Digibord

De hieruit voortvloeiende vraag is natuurlijk: hoe bereiken we de kinderen van 6 tot 8 jaar, dus in de onderbouw van de basisschool, dan wél? Muziekles is op de basisschool, uitzonderingen daargelaten,

vrijwel verdwenen. Kinderen zijn overgeleverd aan een juf of meester die al dan niet muzikaal is en al dan niet in staat is te zingen of een instrument te bespelen, en ze mogen hopen dat de leerkracht het belangrijk genoeg vindt hier een paar uur per jaar (!) voor vrij te maken. De meeste Nederlandse kinderen leren over muziekinstrumenten via digibord-presentaties. Op die manier maken ze kennis met fluit, trompet, drums en viool, het orkest, basgitaar en popband, en wie weet wordt er ook wat gezongen. Het pijporgel komt in het rijtje niet voor. Een belangrijke eerste stap is dus ervoor te zorgen dat het klassieke orgel op een goede en aantrekkelijke manier op zijn minst een plek krijgt in die presentatie, gelijkwaardig aan viool, hobo, piano en klarinet. Ik vermoed dat dat snel en vrij eenvoudig kan worden gerealiseerd.

Het is belangrijk te onderzoeken wat nog meer mogelijk is voor deze leeftijdsgroep. Op meermuziekindeklas.nl staan inspirerende ideeën. Wie pakt die taak op?

Database

De echte uitdaging volgt dan pas, als een kind op zijn zesde of zevende besmet is geraakt door het orgelvirus en graag op muziekles wil. We lopen dan op tegen twee problemen.

Er is, allereerst, geen instantie, website of database die de ouders kunnen raadplegen om op zoek te gaan naar een gekwalificeerde orgeldocent voor hun dochter of zoon. De pianowereld heeft dat veel beter geregeld: de Nederlandse afdeling van de European Piano Teachers Association (EPTA) heeft een database ontwikkeld van gediplomeerde pianodocenten. Wie op <http://eptanederland.nl/docenten> een woonplaats of postcode invult, krijgt alle aangesloten pianoleraren in de buurt op het scherm.

Het is hoog tijd dat ook de orgelwereld zo'n goed toegankelijke database ontwikkelt. Ik denk dat de KVOK een instantie is die, met haar netwerk van afdelingen en leden, deze taak uitstekend op zich kan nemen. Er is urgente behoefte aan, niet alleen bij kinderen en hun ouders maar ook bij de orgeldocenten.

Inmiddels liet het bestuur van de KVOK me weten dat zij dit idee oppakt en inderdaad het voornemen heeft deze database te gaan ontwikkelen. De belofte ligt er om er op de eerstvolgende jaarvergadering op terug te komen.

Een 'opzetpedaal', ontwikkeld door de Finse orgelbouwer Veikko Virtanen. Foto: Peter Ouwerkerk

Toetsenles

Het tweede struikelblok is lastiger: kinderen in die ‘ideale’ leeftijd van 6 tot 8 jaar zijn nog niet in staat pedaal te spelen. Helaas wordt dit te vaak aangevoerd als argument om ‘nog maar een paar jaar te wachten’ met orgellessen. Ik denk dat ik hierboven voldoende heb uitgelegd waarom dit uitstel funest is voor de prille ambitie. Wachten tot het kind in lengte is gegroeid en met de voeten bij de pedaaltoetsen kan, leidt ertoe dat de muzikale achterstand te ver is opgelopen. Deze wordt nooit meer ingehaald.

Er zijn wel technische hulpmiddelen om ook op jongere leeftijd pedaal te leren spelen, zoals het ‘opzetpedaal’ op de afbeelding (pagina 6). Het is overigens wel de vraag of zo’n constructie geen nadelige invloed zal hebben op de ontwikkeling van de rug van het kind, juist in die kritieke groeiperiode. Voorzichtigheid blijft dus geboden.

Toen ik StayTuned internationaal presenteerde met het oog op het opzetten van een internationaal netwerk van vergelijkbare tienerinitiatieven, kwam er al snel een enthousiaste reactie van mijn Vlaamse collega Bart Wuilmus. Hij wees me erop dat het in enkele plaatsen in België gebruikelijk is aan jonge leerlingen niet zozeer orgel- of pianoles aan te bieden, maar ‘klavierles’. De jonge leerling leert allerlei toetsinstrumenten kennen, en hoeft pas later zijn of haar instrument te kiezen. Wuilmus’ ervaring is dat hierdoor de drempel voor jonge spelers aanzienlijk minder hoog is dan bij alleen orgellessen.

In Nederland herinneren we ons nog wel de muziekscholen waar aan heel jonge kinderen ‘snuffellessen’ werden gegeven. Het idee is voor de hand liggend: probeer eerst maar wat uit en ontdek op die manier wat ‘jouw’ muziekinstrument is.

Helaas zijn, omdat de Nederlandse muziekscholen vrijwel geheel zijn weggesaneerd, dergelijke snuffellessen nauwelijks meer te organiseren. We zullen het dus zelf ter hand moeten nemen.

Het geven van klavierlessen is een prachtig en kansrijk idee, waarmee tevens wordt omzeild dat de meeste kinderen tot hun elfde of twaalfde nog niet in staat zijn pedaal te spelen. Laat ze dan in ieder geval piano, klavecimbel, klavechord, manualiter (Doe)orgel of desnoods keyboard⁴ spelen. Piano-, keyboard-, orgel- en klavecimbeldocenten, verenigt u!

Utopie: doorgaande leerlijn

Het zou ideaal zijn als we kunnen komen tot een leerlijn waarlangs het kind en de jongere zich kan bekwamen in het orgelspel. Op het spoor gezet door de digibord-kennismaking op de basisschool (of natuurlijk de kerk), en uiteraard het met papa, opa, oom, tante, de buurvrouw of de schoolklas meegaan naar zoveel mogelijk orgelconcerten, krijgt het kind ruim voor de achtste verjaardag snuffelklavierlessen van bekwame docenten. Het leert naast piano, keyboard en mogelijk andere toetsinstrumenten ook het Doe-orgel kennen, zodat het ontdekt hoe ingenieus het orgel in elkaar steekt. Hopelijk slaat de vonk dan echt over en gaat het kind op klavierles: eerst piano, keyboard, misschien een lesje klavechord en klavecimbel, tot op heel vanzelfsprekende manier dat mooie orgel in de hoek van het lokaal of in een nabijgelegen kerk bij de lessen wordt betrokken. Eerst alleen het manueel, maar al snel komt ook het pedaal letterlijk binnen bereik.

Dan komt StayTuned.nu in beeld, waar de leerling leeftijdgenoten leert kennen die ook helemaal weg zijn van orgels. Je maakt nieuwe vrienden met dezelfde interesse, en mag samen op de mooiste orgels van Nederland spelen. Ben je echt goed, dan doe je mee aan een initiatief voor jong talent, zoals aan het Koninklijk Conservatorium of de Haarlemse Zomeracademie. Daar leer je ook buitenlandse

leeftijdgenoten kennen en krijg je les van de sterren van dit moment. Rond je zeventiende weet je wat je in huis hebt, en heb je alle kansen gehad om te bedenken of orgelspelen iets is om je beroep van te maken, ofwel iets om als goede amateur je leven lang te blijven doen.

Om een dergelijke utopie te bereiken is het noodzakelijk dat instanties gaan samenwerken. Essentieel is betrokkenheid van het basisonderwijs, de ontwikkelaars van digibordpresentaties en privé-‘klavierdocenten’. Die database met gekwalificeerde docenten móet er komen. Het helpt enorm als ook de conservatoria, Rijksmonumentenzorg, orgelbouwers, beheerders van orgellocaties, kerken, zomeracademies met talentklassen, concertorganisaties, en in ieder geval de KVOK het belang hiervan inzien. Zorg dat alle drempels worden weggenomen!

Tot slot

Nadenken over zo’n leerlijn, en daarmee over de toekomst van ons instrument is uitdagend, en ook inspirerend. Het realiseren van een meerjarig project als StayTuned.nu – vanaf de eerste schetsen in 2019 en 2020, het aanvragen van subsidies tot het nu concreet bij elkaar brengen van de tieners – kost, maar *geeft* ook heel veel energie. Ik weet zeker dat collega’s die vergelijkbare initiatieven ontplooiën dat zullen beamen.

We moeten echter wel voor ogen houden dat we werken aan een orgelcultuur voor toekomstige generaties – generaties waar de meesten van ons zelf geen deel meer van zullen uitmaken. We hebben geen recht om die toekomst te ‘claimen’, bijvoorbeeld met onze normen en waarden. Hij is van onze kinderen en kleinkinderen, en zij moeten er zelf handen en voeten aan geven. Terughoudendheid is dus geboden; alles wat wij kunnen doen is voorkomen dat de orgelcultuur gedurende ónze generatie piepend en knarsend tot stilstand komt. Dat is geen geringe opdracht, en hopelijk is StayTuned.nu en ook dit artikel hier een bijdrage aan.

De grootste vergissing zou zijn dat we behoudend handelen op basis van angst en gevoel van verlies. Als we die gevoelens ten bate van de volgende generaties durven loslaten, ontstaat vanzelf ruimte voor ontwikkelingen die nodig zijn om ons instrument levensvatbaar te kunnen overdragen aan wie na ons komt.

Noten

1. Het *Reformatisch Dagblad* hield in 2015 een enquête onder kerkorganisten, waarop 1250 reacties kwamen. De uitkomst was dat 88,1 procent van de organisten man, en 11,7 procent vrouw was. Helaas wordt niet ingegaan op de vraag hoe het komt dat maar weinig vrouwen organist worden. Zie Jaco van der Knijff, ‘De reformatische kerkorganist anno 2015’, in: Fred van Lieburg (red.), *Orgelcultuur in de Biblebelt* (Apeldoorn 2017) 163 vv. Overigens, bij het ter perse gaan van dit nummer heeft voor de StayTuned-dag op 6 mei het eerste meisje zich aangemeld.
2. A. LeBlanc, *Effect of maturation/aging on music listening preference: a review of the literature* (1991), paper tijdens het Ninth National Symposium on Research in Musical Behavior, Cannon Beach, Oregon, VS.
3. Onder andere H. Gembris en G. Schellberg: ‘Musical preferences of elementary school children’, in: R. Kopiez, A. C. Lehmann, I. Wolther en C. Wolf (red.), *Proceedings of the 5th Triennial Conference of the European Society for the Cognitive Sciences in Music (ESCOM)* (Hannover 2003) 552–553; D.J. Hargreaves, A.C. North en M. Tarrant: ‘Musical preference and taste in childhood and adolescence’, in: G. McPherson (red.), *The Child as Musician* (Oxford 2006) 135–154; R. Kopiez en M. Lehmann: ‘The “open-earedness” hypothesis and the development of age-related aesthetic reactions to music in elementary school children’, *British Journal of Music Education*, 25(2) (2008) 1–18.
4. Om de interesse in de kerkorgelklank wakker te houden, zijn er inmiddels keyboards op de markt met een redelijk natuurgetrouwe Hauptwerk-achtige orgelklank.